

معرفی کتاب فهم جوانی در مدرنیته متأخر

فاطمه محمدزاده*

معرفی کتاب

کتاب فهم جوانی در مدرنیته متأخر^۱ نوشته آلن فرانس است که در سال ۲۰۰۷ منتشر گردیده و مصطفی درویشی^۲ آن را به فارسی ترجمه کرده و از سوی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات در سال ۱۳۹۷ منتشر شده است.

آلن فرانس متولد انگلستان و استاد جامعه‌شناسی دانشگاه آکلند نیوزیلند است. او مؤسس مرکز مطالعات کودکی و جوانان در دانشگاه شفیلد در سال ۲۰۰۲ و مدیر مرکز سیاست‌های اجتماعی دانشگاه لانگ‌بورگ بین سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰ بود. علایق تحقیقاتی او جامعه‌شناسی جوانان و مسائل جوانان است. او آثاری در مجموعه وسیعی از حوزه‌ها همچون جوانان و شهروندی، جرایم جوانان، جوانان و ریسک‌پذیری، جوانان و سیاست منتشر کرده است. علاوه بر کتاب فهم جوانی در مدرنیته متأخر دیگر کتاب‌های او عبارتند از: *اکولوژی سیاسی جوانان و جرم*^۳ (۲۰۱۲)، *درک جوانی در بحران اقتصاد جهانی*^۴ (۲۰۱۶)، *جوان و طبقه اجتماعی: نابرابری پایدار در انگلستان، استرالیا و نیوزیلند* (۲۰۱۷).

* کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه مازندران و مدرس دانشگاه پیام نور mohammadzadeh.f@gmail.com

1. France, Alan. (2007) *Understanding Youth in Late Modernity*, Berkshire: Open University Press

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه دانشگاه تهران

3. *A Political Ecology of Youth and Crime*

4. *Understanding Youth in the Global Economic Crisis*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۴/۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۸/۲۶

مسائل اجتماعی ایران، سال نهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، صص ۲۵۹-۲۶۶

خلاصه کتاب

کتاب فهم جوانی در مدرنیته متأخر با رویکردی تاریخی به مطالعه رابطه میان امر سیاسی و نظریه‌های علمی در خصوص جوانی پرداخته و بیش از هر چیزی درباره سیاست‌گذاری جوانان است. نویسنده با ارائه تحلیلی از تحولات بریتانیا به بررسی تفصیلی تجربه سیاست‌گذاری جوانان در این کشور پرداخته است. نقطه شروع کتاب دوره پیشامدرن است، اما تمرکز اصلی آن بر مدرنیته متأخر^۱ می‌باشد. فرانس دلایل خود از نگارش این کتاب را فقدان منابع مناسب و کافی برای فهم و درک مطالعه دوره جوانی و زمینه‌ها و شرایط تاریخی و فرهنگی رشد این دوره می‌داند. از نظر نویسنده، دولت و شیوه‌ای که سیاست و سیاست‌گذاری مسائل جوانان را ساخته و بدان پاسخ داده‌اند و مطالعه جوانی و نظریه‌های جوانی برخاسته از علوم اجتماعی دو عامل تأثیرگذار بر شکل‌دهی و برساخت مسئله جوانان^۲ هستند؛ اینکه چگونه قدرت سیاسی و ایده‌های ناشی از اقدامات سیاسی دولت‌ها در ترکیب با دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلف علوم اجتماعی مسئله جوانان را شناسایی و تعریف کرده و تلاش نموده است تا راه‌حلی برای آن ارائه نمایند. گستره‌ای از ترس‌ها و نگرانی‌ها به‌طور مداوم به مسئله جوانان شکل داده و بر آنچه باید برای جوانان انجام گیرد تأثیر گذاشته است. همچنین نویسنده تلاش کرده تا با اتخاذ رویکردی خرده فرهنگی، به تفاوت‌های موجود بین جوانان اشاره کند و با توجه به تفاوت‌های طبقاتی، جنسیتی و نژادی تحلیل‌هایی آورده است.

این کتاب شامل سه استدلال اساسی می‌باشد؛ نخست: ترسیم تاریخی از چگونگی و چیستی فهم انسان، همزمان با ظهور جوانی در بریتانیا؛ دوم: به رسمیت شناختن ماهیت شدیداً سیاسی جوانی؛ سوم: رابطه علوم اجتماعی و سیاست‌گذاری.

کتاب شامل ۹ فصل می‌باشد

فصل اول ساخت جوانی در مدرنیته متأخر؛ فصل دوم علم و عصر خرد: «کشف دوره جوانی»^۳؛ فصل سوم علوم اجتماعی و سیاسی‌سازی مسئله جوانان^۴؛ فصل چهارم تحولات جوانی در عصر عدم قطعیت^۵؛ فصل پنجم جوانی، آموزش و سیاست‌های ادغام^۶؛ فصل ششم جوانان تهدیدکننده و

1. Late Modernity

۲. Youth Question: منظور نویسنده از عبارت «مسئله جوانان» نوعی درگیری و فعالیت فکری است و به وضعیتی اشاره دارد که هنوز حوزه جوانان پروبلماتیزه و تعریف نشده است؛ به عبارت دیگر، هنوز مشخص نیست که مشکل چیست و راه‌حل کدام است.م.

3. Discovery of Adolescence

4. Politicisation of The Youth Question

5. Age of Uncertainty

6. Politics Of Inclusion

آینده پرمخاطره؛ فصل هفتم تجاری شدن و کالایی شدن جوانی؛ فصل هشتم فرهنگ جوانان و رشد «نسل مخاطره‌پذیر»؛ فصل نهم ماهیت در حال تغییر جوانی در مدرنیته متأخر؟ نویسنده در فصل‌های اول تا سوم زمینه تاریخی مسئله جوانان را بررسی کرده و در فصل‌های بعدی به مباحث جاری جوانان پرداخته و بر پیشرفت‌هایی که در دوره‌های جدیدتر روی داده، تمرکز کرده است.

فصل اول کتاب با «رویکردی تاریخی به ترسیم دریافت و اقدامات سیاسی در زمینه جوانی و مسئله جوانان از دوره پیشامدرن آغاز و تا ظهور مدرنیته جایی که دولت - ملت و سرمایه‌داری صنعتی نهادینه‌سازی و تعمیم جوانی به‌مثابه مرحله‌ای از چرخه زندگی را شروع می‌کند»، ادامه می‌یابد. تمرکز اصلی این فصل بر ساخت سیاسی مسئله جوانان و تأثیرات آن بر فهم ما از جوانی مدرن در طول زمان است. با وقوع تغییرات عمده اجتماعی و اقتصادی، جوانان هم‌خطر و تهدیدی برای ثبات وضع موجود و هم آسیب‌پذیر و نیازمند محافظت به‌خصوص در برابر نابسامانی‌های ناشی از مدرنیته تلقی شده‌اند و این تعامل بین دوگانگی چگونگی واکنش دولت و سیاست‌گذاری به مسئله جوانان در برهه‌های تاریخی متفاوت و در زمینه‌های اجتماعی مختلف شکل داده است و سرانجام به بر ساخت جوان مدرن به‌مثابه مرحله‌ای مبتنی بر سن در مسیرهای زندگی منتهی شده است. ظهور و رشد نهادهایی مانند آموزش و پرورش و... با مسئولیت‌های عمده‌ای در اداره مسائل جوانان، به همراه قوانینی که مرحله جوانی را تعمیم می‌داد، جوانی را به‌عنوان بخشی طبیعی از چرخه زندگی بر ساخته است. بنابراین مسئله جوانان باید به‌صورتی مورد توجه قرار گیرد که گویی معانی و واکنش‌های متفاوت برای گروه‌های اجتماعی مختلف دارد.

فصل دوم کتاب بر «نقش علوم اجتماعی و پیشرفت‌های این علم در توسعه فهم اولیه از مسئله جوانان» تمرکز دارد. در طول دوره مدرنیته وقتی که علم و خرد برای فهم زندگی اجتماعی مدرن ضروری بودند درک امروزی از دوره نوجوانی^۲ کشف شد و پیشرفت‌های مربوط به روان‌شناسی، جرم‌شناسی و به‌ویژه در آمریکا علم جرم‌شناسی پوزیتویستی را به سوی مدل به‌خصوصی از جوانی جلب کرد. مدلی که جوانی را وضعیتی گذاری بین کودکی و بزرگسالی و برهه‌ای مشکل‌ساز و دردسرافرین از چرخه زندگی در نظر می‌گرفت. در این مدل پسران به‌طور بالقوه دردسرساز و دختران نادیده گرفته می‌شدند. با توسعه علوم اجتماعی رویکردهای مسئله جوانان نیز رشد یافتند. در آمریکا اندیشمندان مکتب شیکاگو عوامل بوم‌شناختی را در بررسی مسئله جوانان مهم قلمداد کردند، آنان این‌گونه استدلال می‌کردند که جوانان جنایت‌کاری را در

1. Risk-Taking Generation

2. Adolescence

پیوند با افراد جنایت‌کار می‌آموزند و بزهکاری جوانان از انتقال فرهنگی ارزش‌های مجرمانه به‌عنوان شیوه‌ای از زندگی ناشی می‌شود. نظریه کارکردگرایی جوانی را به‌مثابه یک نهاد اجتماعی، به‌عبارتی دیگر، یک نهاد در نظامی با اهداف و نقش‌های مشخص در نظر می‌گیرد. جوانان در قالب کارگزاران و عاملانی منفعل برساخته شده‌اند که تحت تأثیر نیروهای درونی (زیست‌شناسی) و بیرونی (نظام اجتماعی) هدایت می‌شوند. اندیشمندان نظریه خرد فرهنگ نیز مفاهیم خرد فرهنگ را به‌مثابه جنبه متمایز مرحله جوانی نگریسته‌اند.

نویسنده در فصل سوم کتاب به «تحلیل رابطه علوم اجتماعی و سیاست از پایان جنگ جهانی دوم تا دهه ۱۹۸۰» پرداخته است. در این دوره جنبش‌های رادیکال دریافت‌های سنتی از مسئله جوانان را به چالش کشیده و توجه خود را به این موضوع معطوف کرده است که نیروهای قدرتمند چگونه مسئله جوانان را درک و شناسایی کرده‌اند. در این دوره، نظریات فمینیستی در مطالعات جوانان شدیداً تأثیرگذار بوده و بینش‌های مهمی درباره اینکه ساختار، مکان، زبان و ارزش‌ها چگونه می‌توانند زندگی روزمره زنان جوان را شکل دهد، ایجاد گردید. در این دوره اگرچه به دختران توجه بیشتری گردید، در مورد وضعیت آنان درباره اشتغال، بیکاری و فراغت سخن به میان نیامده و بیشتر آثار به پسران جوان اختصاص دارد.

در فصل چهارم بر این موضوع که «سیاست‌گذاری‌ها چگونه به تغییرات جهانی در بازارهای کار و اشتغال واکنش نشان داده و چگونه گذارهای جوانان بار دیگر ساختار یافته‌اند»، تمرکز شده است. پیچیدگی زندگی اجتماعی و وقوع تغییرات عمده این تصور را افزایش داده که جوانان باید در گذارهایشان فردی‌تر عمل کنند، فردی‌شدن^۱ به ساختار اجتماعی جدیدی تبدیل شده که در این وضعیت جوانان برای تناقضات نظامند جالفتاده در مدرنیته متأخر به دنبال راه‌حل‌های شخصی می‌گردند و انتخاب‌های شخصی را شکل‌دهنده مسیرهای زندگی و هویت‌شان می‌دانند و سنت‌ها و شیوه‌های جمعی و قدیمی در مدرنیته متأخر قادر نیستند در مسیریابی زندگی به جوانان کمک کنند. با روی کار آمدن دولت حزب نوین کارگر در انگلیس، رویکرد «سیاست راه سوم^۲» متأثر از اندیشه‌های گیدنز در سیاست‌گذاری به وجود آمد. در این دوره مسئله جوانان بر سه محور طرد اجتماعی^۳، سیاست‌گذاری برای بیکاری و سیاست‌های شهروندی^۴ تقسیم گردیده بود.

فصل پنجم بدین موضوع که «در مدرنیته متأخر دولت چگونه به فهمی از مسئله جوانان در آموزش دست‌یافته است و کدام نوع از سیستم‌ها و روش‌ها کمک کرده‌اند تا سیاست آموزشی

1. Individuation
2. The Third Way
3. Social Exclusion
4. Policies Towards Citizenship

در مدرنیته متأخر شکل بگیرد و اینکه سیاست‌های حزب نوین کارگر در این زمینه چگونه باعث ایجاد محرومیت‌ها و محدود شدن فرصت‌ها گردیده و همچنین به کشمکش‌های میان علوم اجتماعی و سیاست‌گذاری در امر آموزش^۱ پرداخته است. بخش اعظم تحقیقات در حوزه بازتولید اجتماعی نشان می‌دهد که نابرابری طبقاتی در آموزش و پرورش در مدرنیته متأخر نیز وجود دارد و بهره‌مندی طبقه متوسط از قدرت و نفوذش در آموزش و پرورش چگونه فرصت‌ها و آینده‌های محتمل این طبقه را افزایش داده است.

نویسنده در فصل ششم «بر جرم و جنایت جوانان تمرکز کرده و واکنش‌های سیاسی و سیاست‌گذاری‌ها به جرم و جنایت جوانان از اوایل دهه ۱۹۹۰ و همچنین به تحقیقات علوم اجتماعی و اینکه مسئله جوانان چگونه فهمیده شده و چه چیزی به دانش ما در خصوص مواجهه جوانان با جرم و جنایت افزوده»، پرداخته است. مسئله جوانان همواره با جرم و جنایت آنان ارتباط داشته است، با وجود اینکه به نظر می‌رسد در مدرنیته متأخر جرم و جنایت کاهش یافته، نگرانی درباره رفتار جوان چنان گسترش یافته که رفتار ضداجتماعی را نیز شامل می‌شود. علاوه بر این در مدرنیته متأخر رفتار مجرمانه جوانان به‌طور فزاینده‌ای فردگرایانه و متأثر از انتخاب‌های عقلانی بازنمایی شده و سیاست‌گذاری‌های دولتی حول مفاهیم زیرطبقه و طرد اجتماعی چارچوب‌بندی شده و هر دوی این مفاهیم مشکل جوانان را در خانواده‌ها و افراد تشخیص می‌دهند نه در ساختارها و فرایندها. در این دوره نقطه تمرکز بررسی تحقیقات علوم اجتماعی از چگونگی و چرایی مشارکت احتمالی جوانان در جرم و جنایت یا چگونگی مجرم‌سازی جوانان توسط دولت برگردانده شده و تحقیقات نوین در این حوزه به مسائل مربوط به شرایط و زمینه اجتماعی، در فرایندهای مجرم‌سازی جوانان تأکید کرده است.

فصل هفتم به موضوع «نفوذ فزاینده مصرف در بین جوانان» اختصاص یافته است. مصرف در مدرنیته متأخر نیروی عمده‌ای است که نوجوانان و جوانان را برای بزرگسالی جامعه‌پذیر می‌کند؛ به‌خصوص در زمینه‌هایی مثل اینترنت، تلفن‌های همراه، بازی‌های رایانه‌ای، موسیقی و... به حوزه عمده‌ای از فعالیت جوانان در زندگی روزمره تبدیل گردیده است. جوانان امروز به عنوان نسل شبکه^۱ یا وای و پدیده جدیدی مرتبط با مدرنیته متأخر تلقی می‌شوند. در این دوره مطالعات در حوزه جوانان تأثیر فناوری‌های نوین بر هویت جوانان را بررسی کرده و تمرکز خود را از تلقی جوانان به‌منزله مشکل برگردانده و آن‌ها را به‌عنوان نیروی محرکه فناورانه تلقی می‌نمایند. مطالعات فرهنگی نشان داده که جوانان مصرف‌کنندگانی هستند که بازاندیشانه رفتار می‌کنند و قادرند کالاها را به شیوه‌هایی ورای استفاده اصلی محصول دگرگون سازند.

1. Net or Y Generation

در فصل هشتم نویسنده به بررسی «تحول رویه‌های فرهنگی و تاریخچه و تأثیر آن‌ها بر بازسازی مسئله جوانان» و چگونگی واکنش دولت‌ها و رسانه‌ها در این زمینه و این‌که «علوم اجتماعی چگونه رویه‌های فرهنگی را تبیین و نظریه‌پردازی» کرده، پرداخته است. تناقضات مدرنیستی همراه با رشد علایق مصرفی و فراغتی، اشکال جدیدی از فعالیت‌های فرهنگی ایجاد کرده که دریافت‌های سنتی از جوانی را زیر سؤال برده است. در مدرنیته متأخر فرهنگ جوانان از طریق جنبش‌های اجتماعی بدیل ابراز و برساخت شده است. همراه با این، شاهد ظهور سطوح جدید مخاطره‌جویی هستیم که بهنجارسازی شده و نشان می‌دهد جوانان به‌عنوان پیشگامان جامعه نیرویی خلاق و نوآوردند که مرزهای سنتی را به چالش می‌کشند و همزمان اشکال جدیدی از هویت برساخت می‌کنند. اما این بازنمایی متعلق به رسانه‌ها و تصورات سیاسی است که این جوان پست مدرن را به‌منزله امری لذت‌جویانه خودمحور و غیرمسئول برساخت کرده است. محققان جوانی، در فرایند برساخت بینشی که به «جوانان همچون عاملان آزاد»^۱ نگاه می‌کند، مشارکت داشتند؛ اما بر دریافت‌های سیاسی تأثیر عمیقی نگذاشتند.

در فصل نهم نویسنده بر «پیشرفت‌های تاریخی و معاصر در مورد مسئله جوانان تأمل کرده و آنچه را که درباره ارتباط بین علوم اجتماعی و گفتمان سیاسی انتقال یافته» بررسی کرده و همچنین به این موضوع که رویکردهای جدید تا چه حد فهم از جوانی و مسائل جوانان را متأثر ساخته و چگونه محققان اجتماعی اثر بیشتری بر دریافت‌های تأثیرگذار معاصر و جاری از جوانی و مسائل جوانان داشته، پرداخته است.

ارزیابی محتوای کتاب

فهم جوانی در مدرنیته متأخر عنوانی جاذب و در عین حال کلی و مبهم است و ابتدا این سؤال را در ذهن خواننده و مخاطب برمی‌انگیزد که کتاب حاضر چه تعریفی از جوانی به‌عنوان یک مفهوم اجتماعی دارد، کدام جنبه از مسئله جوانی را مورد بررسی قرار داده و با کدام نگرش‌ها، رویکردها و دیدگاه‌ها به پدیده جوانی به قول نویسنده معمای جوانی و فهم و کشف آن پرداخته است.

این کتاب را از این جهت می‌توان اثری قابل قبول دانست که همان‌گونه که نویسنده و مترجم آن اظهار کرده‌اند می‌تواند تا حدودی کمبود تألیفات دانشگاهی در این حوزه را پر کند، اما واقعیت این است که در برداشتن گامی فراتر از این، موفقیت کمتری داشته است و به جنبه‌های کاربردی و ملموس زندگی جوانان توجه کمتری داشته است.

1. Youth As Free Agents

ساختار کتاب فهم جوانی در مدرنیته متأخر از بررسی‌ها و مطالعاتی که بخش عمده‌ای از آن در بریتانیا انجام شده است، شکل گرفته و تأثیر پذیرفته است، که این موضوع در مواردی باعث می‌شود ما به‌عنوان خواننده در درک و فهم برخی مسائل و مشکلات جوانان با کمبود نشانه‌ها و نمونه‌ها روبه‌رو شویم. بنابراین به‌دلایل تاریخی و فرهنگی نمی‌توان از یافته‌های به‌دست‌آمده در این کتاب به تعمیم‌های مستقیم دربارهٔ دیگر کشورها به‌خصوص جامعهٔ ایران به دلیل عدم همخوانی با مقتضیات جامعهٔ ما استفاده کرد، اما می‌تواند به‌عنوان نوعی مدل یا رویکردی در راستای تحلیل تاریخ جوانی در ایران و دیگر فرآیندهای اجتماعی، سیاسی و... که در بساخت ایده‌های معاصر در خصوص فهم جوان بودن نقش ابزاری دارند، باشد.

نویسنده با اتخاذ رویکردی تاریخی و فرهنگی به مطالعهٔ جوانی می‌پردازد و رویکردهای نظری مختلف به جوان و جوانی را مطرح می‌کند و با بررسی الزامات آن‌ها در بُعد سیاستی سعی می‌کند بین مباحث نظری و مسائل جاری جامعه ارتباط برقرار نماید و از تأکید صرف بر مباحث و مسائل نظری و انتزاعی اجتناب می‌کند. رویکرد برساخت‌گرایانهٔ نویسنده در بررسی مسائل جوانان و فهم جوانی در مدرنیته متأخر وجه غالب این کتاب است، مفهوم جوانی یک برساخت اجتماعی در حال تغییر است، نه یک مفهوم مطلق. فهم جوانی به موازات آنکه مستلزم اتکا به رویکردهای زیست‌شناختی، روان‌شناختی، اثبات‌گرایانه و عینی‌گرا است، به‌همان نسبت مستلزم چشم‌انداز برساخت‌گرایانه است.

نویسنده با تأکید بر این موضوع که فهم جوانی برخاسته از نگاه قدرت در سطح ملی است و گفتمان‌های سیاسی مربوط به مسئلهٔ جوانان رابطهٔ نزدیکی با نظم سیاسی دارند، به واقعیت مهمی اشاره می‌کند. نقش سیاست‌گذاران و دولتمردان و سیاست‌گذاری‌های قدرت حاکم در رقم‌زدن و شکل‌گیری تصویر جوانی، به‌عبارتی واقعیت مسائل جوانی، چالش‌ها و نوع نگاه به جوان و جوانی در اصل بازتاب روابط قدرت است که در کشور ما نیز این واقعیت صادق است.

به چندین مفهوم کلیدی در بُعد سیاستی در این کتاب اشاره گردیده است، از جمله مفهوم «طرد اجتماعی» که به حوزه‌های سیاستی نظیر آموزش و پرورش، اشتغال، عدالت کیفری، طبقه و نابرابری‌های مرتبط با آن می‌پردازد. به اعتقاد نویسنده حوزهٔ آموزش، حوزهٔ مستعد نابرابری اجتماعی است و حتی در دورهٔ مدرنیتهٔ متأخر نیز شواهد محکمی وجود دارد که نشان می‌دهد نابرابری طبقاتی هنوز در این حوزه وجود دارد. به‌عبارتی نظام آموزشی در بازتولید نابرابری‌های اجتماعی در بین جوانان طبقات پایین، متوسط و بالا نقش بسزایی دارد و طبقات بالا همواره از مواهب آموزش برخوردارتر هستند و در جامعهٔ ما نیز این امر مصداق دارد.

ترجمهٔ کتاب از نظر روان‌بودن نثر و تلاشی که مترجم برای برگردان اثری علمی به زبان فارسی انجام داده اثری قابل قبول است، گرچه در برخی موارد در معادل‌گزینی واژگان و

همچنین استفاده از جمله‌هایی بیش از حد طولانی درک مفاهیم را برای خواننده اندکی دشوار ساخته است.

در ایران، در حوزه جوانان با محدودیت‌های زیادی مواجهیم و متأسفانه با کمبود پژوهشی و ادبیاتی مواجه هستیم و منابع علمی و درسی اندکی در زمینه نظری و تحلیلی در این حوزه در دسترس محققان و اندیشمندان وجود دارد. ترجمه این کتاب از یک سو می‌تواند در تأمین برخی از نیازهای علمی کشور در زمینه مطالعات جوانان پاسخگو باشد، از سوی دیگر می‌تواند فرصت تأمل و تعمق بیشتری به محققان و علاقمندان حوزه جوانان بدهد تا بتوانند در زمینه شناخت الگوها و سیاست‌گذاری‌های بین‌المللی در حوزه جوانان و در نتیجه تدوین الگوی ملی و خاص با توجه به شرایط و ویژگی‌های جامعه ایران و با نگاهی عینی و فهم از درون، کاستن از نگاه آسیب‌شناسانه به جوانان و همچنین جرم‌انگارانه به رفتار آنان و تلقی از جوانان به منزله مشکل، مشارکت خود جوانان، عاملیت جوانان، به‌ویژه با توجه به واقعیت و براساس ویژگی‌های جوان ایرانی در این حوزه اقدامات ارزنده‌ای انجام دهند و گام‌های مؤثری بردارند.